

journal or publication title	Senri Ethnological Reports
volume	98
page range	iii-viii
year	2011-03-18
URL	http://doi.org/10.15021/00000983

Толь хэрэглэгчдийн анхааралд

I. Бичих хэлбэр адил салаа утгатай үгсийг цэгтэй араб тоон дарааллаар жагсаав. Жишээ нь:

ᠠᠨᠠᠭᠠᠨ-1.цагаан шороо 2.оо 3.цав цагаан 4.цагаан будаг

гэх мэт.

II. Үйл үгийн ард тухайн үйл үгийн өнгөрсөн, ирээдүй цаг болон захирах хүсэх хэвийг тавьж, тус бүрийг тусгайлан толгой үг болгов. Үйл үгийн ард тавьсан (ө.ц) нь тухайн үйл үгийн өнгөрсөн цаг, (и.ц) нь ирээдүй цаг, (з.х) нь захирах, хүсэх хэв хэмээсэн тэмдэглэл болно. Жишээ нь:

ᠬᠤᠷᠠᠬᠤ-1.хурах, цугларах 2.ерөнхийлэх, дөхөмчлөх 3.хураах, ^{ᠪᠤᠴᠢᠭᠠᠨ} (ө.ц),

^{ᠢᠷᠡᠭᠡᠳᠦᠢ} (и.ц), ^{ᠵᠢᠰᠢᠰᠡᠭᠡ} (з.х)

^{ᠪᠤᠴᠢᠭᠠᠨ} (ө.ц) ^{ᠬᠤᠷᠠᠬᠤ} Энэ толгой үгийг ^{ᠪᠤᠴᠢᠭᠠᠨ} нь ^{ᠬᠤᠷᠠᠬᠤ} хэмээх үйл үгийн өнгөрсөн цаг гэж ойлговол зохистой.

^{ᠢᠷᠡᠭᠡᠳᠦᠢ} (и.ц) ^{ᠬᠤᠷᠠᠬᠤ} Энэ толгой үгийг ^{ᠢᠷᠡᠭᠡᠳᠦᠢ} нь ^{ᠬᠤᠷᠠᠬᠤ} хэмээх үйл үгийн ирээдүй цаг гэж ойлговол зохистой.

^{ᠵᠢᠰᠢᠰᠡᠭᠡ} (з.х) ^{ᠬᠤᠷᠠᠬᠤ} Энэ толгой үгийг ^{ᠵᠢᠰᠢᠰᠡᠭᠡ} нь ^{ᠬᠤᠷᠠᠬᠤ} хэмээх үйл үгийн захирах, хүсэх хэв гэж ойлговол зохистой.

гэх мэт.

III. Бичих хэлбэр адил үйл үг, нэр үг хоёрыг тус, тусд нь толгойлж, орчуулгыг жижиг тоогоор өмнө дурдсанчилан жагсаав. Жишээ нь

1. ^{ᠬᠤᠰᠢᠰᠢᠰᠡᠭᠡ}-1.хүрэлцэх, барих, атгах 2.тэмтрэх 3.үнэрлэх, ^{ᠬᠤᠰᠢᠰᠢᠰᠡᠭᠡ} (ө.ц),

^{ᠬᠤᠰᠢᠰᠢᠰᠡᠭᠡ} (и.ц), ^{ᠵᠢᠰᠢᠰᠡᠭᠡ} (з.х)

2. ^{ᠬᠤᠰᠢᠰᠢᠰᠡᠭᠡ}-1.эд хогшил, хөрөнгө, эд баялаг 2.эд олзоор ханасан

IY. Төвд хэлний хуучин нэр томъёог монгол хэлний холбогдох хуучин нэр томъёогоор орчуулж, ард нь тайлбар хадав. Жишээ нь:

^{ᠬᠤᠰᠢᠰᠢᠰᠡᠭᠡ}-агсан авах нь бусдаас зоос авч хөлс өгөх

^{ᠬᠤᠰᠢᠰᠢᠰᠡᠭᠡ}-чихээ хатангадах нь чихээ тосон чагнах

^{ᠬᠤᠰᠢᠰᠢᠰᠡᠭᠡ}-газарт унасан нь хүрмэг, хүрмэг нь намар модны навч тэргүүтэн

зулгарч унасан тэр болой.

^{ᠬᠤᠰᠢᠰᠢᠰᠡᠭᠡ}-тавсаг нь авдартай адил бөгөөд нимгэн хавтгай модыг арьсаар бүрж

хийсэн сав.

гэх мэт.

Y. Элдэв нэрийн тоо, газар орон, номт мэргэд, ном дэлгэсэн хаад, хатад, хүрээ хийд, гол шүтээн, судар, дандарын гол шүн, мэдлэг ухааны нэр томъёо зэргийн ард товч тайлбар хийв. Жишээ нь:

Вишнү тэнгэр өөрийн хатан Ума охин тэнгэрийн харгалзагч сахиул болгожээ. Ума охин тэнгэр түүнд тачаангуйлж, элдэв маяг үзүүлэн тогторлоход нь тэр арш нүдээ хөлөн дээрээ буулган ёс журмаа чанд сахьсан ажээ. Түүнд Вишнү тэнгэр ихэд баясаж, ертөнцийн номлогчийн их хутгийг өгчээ. Хөлдөө нүдэт хэмээх тэр арш чанадасын багш болж учир шалтгааны ухааны гол ёсыг гаргасан ажээ.

ᠢᠶᠡᠨᠲᠦᠨᠢᠢ-Эртний Энэтхэгийн нэгэн хаан. Ганига хаан нь анхдугаар жарны сүүлчээр бусад өчүүхэн хаадыг сүр хүчээр хурааж, **ᠶᠡᠨᠶᠡᠨᠠ** Жандола хэмээх хотыг нийслэл болгов. Насан сүүдрийн сүүлээр Бурханы номыг шүтэж, олон хийд орон тогтоожээ. Ловон Даяанг багшид шүтэж, шашныг авран тэтгэв. Хач орноос олон мэргэдийг урин залж, “Гурван аймаг саваас хураангуйлсан шашдир” хэмээх номыг найруулжээ.

ᠰᠡᠨᠶᠡᠨᠠᠩᠭᠠᠮᠪᠤ-нэгэн хийд орон. Энэ хийдийг Лхасын баруун этгээдийн **ᠳᠣᠯᠯᠦᠨᠳᠡᠴᠡᠨ** бэхлэлтэнд гуравдугаар жарны шороон үхэр жил(1169) **ᠠᠯᠳᠢ** Валди **ᠳᠠᠵᠤᠮᠤᠪᠠ** Дажомба тогтоожээ.

ᠪᠦᠷᠬᠠᠨ Жово Мижэйддорж нь Бага Зуу бурхан. Бурхан багшийн найман сүүдэртэй байх үеийн лагшинг үзүүлсэн алтадмал гуулин хөрөг. Номын хаан Сронзангамбо Балбын **ᠮᠡᠪᠪᠠᠨ** Тивзүнг хатан болгон таалах үед тэр хатны инжинд ирсэн бурхан.

ᠪᠦᠮᠪᠠ Бумба толгойт багана нь Лхасын Зуугийн сүмийн нэгэн багана бөгөөд үүний доор Төвдийн хаан Сронзангамбын шашныг дэлгэрүүлэхүй ерөөлийн үгсийг санд нуусан хэмээлдэг.

ᠴᠠᠭᠠᠨ “Цагаан лянхуан гэгээний эш” нь **ᠯᠢᠮᠳᠤᠭᠠᠷ** Пүгба **ᠯᠢᠬᠤᠰᠢᠨ** Лхүндэвжамцын наймдугаар жарны гал туулай жил(1447) “Цагийн Хүрдэний их тайлбар”-ыг даган туурвисан зурхайн гол шүн. Энэ шүнг даган гараг, эрхэсийн хөдөлгөөн байрлалыг тооцоолон бодогчдийг одон зурхайн пүг ёстон гэдэг.

ᠰᠠᠷᠠᠨ “Саран хөхөөний онол өгүүлэл” нь арван наймдугаар зууны үед Төвдийн эрдэмтэн **ᠭᠣᠷᠵᠡ** Горжэ Дагпүба Лувсанжамцын зохиосон судар. Тухайн зохиол нь Эртний нэгэн хаан **ᠯᠢᠬᠠᠨᠳᠣᠩᠭᠢᠨ** Лханандовдангийн агь Чойжигаава хөхөө шувуу Саран хөхөөнд сүнс нь егүүдэн одож, олон шувуу, гөрөөсөнд тус үзүүлж буй тухай өгүүлэх нэгэн тууль болно. Үүнээс санаа авч Ноён хутагтын тавдугаар дүр Данзанравжаа дуулалт жүжиг тавьсан удаатай. Эл зохиолыг “Манзушри ламын тааллын чимэг” хэмээх цувралын дөтгөөр дэвтэр болгон Монгол Улсын Гандантэгчэнлин хийдийн гавж С.Гантөмөр өдгөө цагийн монгол хэлээр орчуулж “Бодь сэтгэлт Саран хөхөөний намтар” нэртэйгээр 2010 онд шинэ үсгээр хэвлүүлсэн буй.

དཀར་བཞི་ལ། ཞི་དབྱུང་ལ་འདྲུལ་མཛོད་བཅས་གཞུང་ཚེན་བཞི་དམ་བཅའ་བཞག་པའི་དགོང་ལེས། -**дөрвөн бэрхийг мэдэгч**,
гаашиба нь цаннидын ухааны “Ум”, “Парчин”, “Дүлба”, “Зод” сэлт дөрвөн их
гол шүнгийн дамжаа барьсан гэвш

དཀྱིགས། -**ИНГҮМЭЛ** нь арван долоон бинттэй тоо бөгөөд хуучин тооны хэлээр арвыг нэг
бинттэй, зууг хоёр бинттэй гэх бөгөөд одоогийн математикийн нэр томъёогоор бол
бинттэй гэдэг нь арвын зэрэгтэй хэмээсэн утга агаад ингүмэл нь арвын арван долоон
зэрэгт тоо болох амуй.

ཀར་ལྷོང་རྩེས། -**цасан чихрийн амт мэт зурхай** нь Балбын мэргэдийн боловсруулсан
жилийн үр тариа, хур, өвс, салхи, чийг, халуун, хүйтэн, арвидал, хомсдол
тэргүүтнийг тоон утгаар илэрхийлэн бодох зурхайн арга. Газар, газрын мэргэд
тухайн аргыг өөрийн нутгийн хуваарьт тохируулан саалт хийж, зурхайн гол
шүндээ оруулсан байдаг.

རྒྱང་ཞག། -**турлиахны хоног** нь наран од хорин дөрвөн, мөч дөчин дөрөвд хүрэхүй
хоног бөгөөд түүнээс хойш есөн хоног тоолж, тэнгэрийг шинжих ба энэ үед хур
орвоос тэнгэр хүйтэрч ган болно хэмээдэг

རྟུང་ལྷི། -**хуанли** нь Хятадын шар зурхайн цаглабар хуучин ханз бичиг хэрэглэж
байсан улс орнуудад дэлгэрсэн бөгөөд Манж Чин улсын үед Тэнгэрийг сүсэглэх
яаман гэдгээс хэдэн мянган хувиар барлаж, Монгол, Төвд тэргүүтэн харьяа
колони орнууддаа хүчээр хэрэглүүлж байсан түүхтэй. Өөр, өөрийн нь хэл
бичгээр тархаасан эл хуанлийг манай орны учир үл мэдэх заримууд
“Чингисийн шар зурхайн монгол тоолол” гэж гүжирдэх нь тахиан харалган
сохор таван өнгийн солонгийн гэрлийг дурайтал харагч нүдтэн лүгээ “Би
чамаас илүү хардаг” хэмээн бухимдан маргах лугаа агаар нэгэн.
гэх мэт.

YI. Илт өгүүлэх нэрийн ард үгчилсэн орчуулгыг тавьж, ёгт утгыг жижиг үсгээр
хавсаргав. Жишээ нь:

ལྷན་བྱེད་རྒྱལ་པོ། -**бүхнийг үйлдэгч хаан** нь 1.сэтгэл мэдрэл 2.хоосон чанар 3.Эсүрва
тэнгэр

རྒྱལ་བུ་ལྷ་མཚོ། -**төрөлхтөний манлай** нь бурхан

ལྷ་འཁོར་ལོ། -**тэнгэрийн орон** нь 1.Сүмбэр уул 2.судрын хуудасны дээд талын
хоосон зай

རྣམ་པར་རྒྱལ་བ། -**чихний өргөс** нь бүдүүлэг үг
гэх мэт.

YII. Утга адил атал бичих хэлбэр өөр үгсийг нэгийн нь ард орчуулгыг хадаад,
бусдыг нь ард тэнцүүгийн тэмдэг (=) тавьж орчуулгыг хадсан үгийг тавив.
Ийнхүү тэнцүүгийн тэмдэг хэрэглэсэн нь нэгдүгээрт ухахад хялбар,
хоёрдугаарт зай бага эзлүүлэе хэмээснээс болсон хэрэг. Жишээ нь:

རྒྱ་ལྷི་བ། = རྒྱ་རི་བ།

ᠠᠭᠤᠰᠤᠨᠨᠢᠨ -1.бүрэг бараг 2.нүдний хөлх

ᠠᠷᠢᠰᠤᠨᠨᠢᠨ = ᠠᠷᠢᠰᠤᠨᠨᠢᠨ

ᠠᠷᠢᠰᠤᠨᠨᠢᠨ -ТЭНГЭРИЙН ЧИХНИЙ ИЛТ МЭДЭЛ нь зуун бээрийн газрын чанадад буй өчүүхэн дуу авиаг илтэд сонсох мэдэл гэх мэт.

ҮШ. Ургамал, амьтны зарим нэрийг “Улсын нэр, томъёоны мэдээ” цувралаас голчлон оруулав. Жишээ нь:

ᠮᠣᠳᠣᠨᠪᠠᠳᠠᠮ -модон бадам

ᠲᠤᠭᠤᠷᠠᠢᠴᠡᠨᠭᠡ -туурай цэцэг

ᠴᠢᠬᠯᠢᠭᠡᠮᠡᠳᠡᠯ -урт чихт чоно, чихлэг үнэг, дэлбэн чоно

ᠬᠢᠭᠢᠮᠡᠳᠡᠯ -хэмэрлэг хяруул мэдэл

гэх мэт.

IX.Зарим эмнэлгийн нэр томъёо, амьтан ургамлын нэрд тайлбар хийсэн ба эмт бүтээгдэхүүнийг үрэн эм, өвсөн эм, модон эм, цэцгэн эм гэх мэтээр тэмдэглэсэн болно. Жишээ нь:

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯᠶᠡᠨᠲᠡӨНӨᠡ -МОНГОЛЫН ТӨӨНӨ нь тостой эсгийнд гоньд түрхээд, галаар халаах буюу
ᠴᠣᠨᠳᠣᠨᠲᠡᠭᠦᠨᠭᠡᠯᠤᠮᠤᠯᠤᠯᠠᠭᠠᠭᠠᠳᠤᠰᠤᠨᠨᠢᠨ -гонид тосонд буцалгаад, хорхойтой өөхөн цагаан чулуугаар жигнэхийг эртний үеэс таалсан сайн мөн болой.

ᠰᠦᠷᠴᠢᠨᠢᠯᠵᠡᠠᠷᠴᠢᠬᠡᠨᠡ -СҮРЧИН ИЛЖ АРЧИХ нь зэргээр хий, шар ус тэргүүтэнд туслахын тул тос түрхэх ба гараар илэх хийгээд тос авахын тул бөгөөд гурилаар арчих хийгээд түүний хойно бөс тэргүүтнээр арчих мөн

ᠴᠢᠰᠲᠤᠰᠤᠨᠨᠢᠨ -ЦАСТ

уулын мэлхий нь цастын мэлхий буюу хадны гүрвэл мөн хэмээн номлосон буй боловч “Үйлийн зан үйл тийн ялгуусан алтан өнгөт”-өөс халиу мөн гэж номлосон буй. Цаст уулын мэлхий Монгол Улсын Ээж хайрхан ууланд буй. Түүнийг нутгийнхан замба гүрвэл ч гэдэг. гэх мэт.

IX.Толь бичигт бас өвөрмөц хэллэг, зүйр цэцэн үгийн сан арвин орсон буй. Энэ санд хамаатай үг, хэллэгийг үгчилж орчуулаад монголын дүйх утгыг онолдуулахыг хичээсэн болно. Жишээ нь:

ᠮᠤᠤᠭᠤᠳᠤᠷᠲᠦᠭᠲᠠᠨᠬᠤᠲᠦᠭᠭᠠᠭᠠᠳᠠᠮᠣᠳᠤᠨᠡ -МУУГ ДУРТГАН ХУТГАГЧ МОД нь муу санаагаар бусдын сэтгэлийг

өдөөн дуртгаж найз нөхдийг салгах үүнийг бас хов, ховын хутгууш мод ч гэж орчуулж болмоор

ཚང་ལོན་ཚུ་འཇམ་ལ། -архины хариуд ус өгөх нь сайныг муугаар хариулахын

зүйрлэл, бас ачийг бачаар гэж орчуулж болно.

ཐུགས་སྒྲུབ་གང་དུ་གནང། -тааллын үзэгдэл алин дуртгаснаа айлдах нь дур зоргоороо

аашлахын зүйрлэл, дураараа дургиж, дунд чөмгөөрөө жиргэх гэж орчуулж болно.

བཀའ་མཛོད་ལྟོ། -бухын хэвтэртээ, хайнагийн гүзээтэй нь хашин хойрго,

хамгийг идэгчийн зүйрлэл, ууж идэх нь уургын морь, урагшаа хөдлөх нь ургаа хад гэж орчуулж болмоор гэх мэт.

Толь бичгийг зохиох үест ном дэвтрээр тусалсан нийт хүмүүс, нэн ялангуяа эрхэм нэгэн номын нөхөр толь зүйч доктор, профессор н.Гантогтох, Япон Улсын Кёто хотын Оотанигийн Их Сургуулийн профессор Такаши Мацукава болон алдаа мадагийг засах зэрэгт гар бие оролцсон хайрт охин Т.Юмжирдулам, эрхэм шавь Ц.Нямжанцан нартаа талархлын үг өргөө.

Энэ толь бичгийг тэрлэх үед үнэт зөвлөгөө өгөхийн ялдраа алдаа, мадагийг ариутган шүүсэн Монгол Улсын Шинжлэх Ухааны Гавъяат Зүтгэлтэн доктор(ScD), профессор Хотгойд Лхамсүрэнгийн Хүрэлбаатар агснаа гүнээ талархалтай байдгаа илэрхийлэхийн ялдраа түүний хамтран зүтгэгч, шавь нар, үр хүүхдэд нь судалгааны шинжилгээний өндөр амжилт хүсье.

Долоон түм гаруй толгой үгтэй, олон зуун тайлбартай эл толь бичиг “Уншигч абугай нарт өчүүхэн ч атугай туслах болов уу?” хэмээн эгээрнэм.

Эцэст нь энэхүү толь бичгийг ивээн тэтгэж “Senri Ethnological Reports” нэрт судалгаа, шинжилгээний алдартай цувралдаа хэлхэн хэвлүүлсэн Япон Улсын Осака хотын Угсаатны зүйн Үндэсний Музейн хамт олон болон профессор Яасухико Нагано, нэн ялангуяа эрхэм профессор Юүки Конагая абугайд чин талархлаа илэрхийлж, Та бүхний судалгаа шинжилгээний бүтээл дэлхийн цэцэг мэт дээш, дээш дэлгэрч байхын элзийтэй ерөөлийг дэвшүүлж, эл хэдэн нуршаа үгээ төгсгөсүгэй!

Гэм, алдал болсон бүхнийг гэгээн мэргэд хүлцэн болгоож, үнэт сургамжит үгсийг хайрлах ажаамуу.

Зохиогч:

Түүхийн шинжлэх ухааны доктор(ScD)

Урианхай Лхасрангийн Тэрбиш

Боловсрол судлалын доктор(PhD)

Урианхай Тэрбишийн Чулуун-Эрдэнэ

XVII жарны “Тийн урвагч” хэмээх
Төмөр Барс жилийн Хаврын тэргүүн
Шар Барс сарын Шинийн Найман